

Józefa Matejek

Kompensacja sieroctwa społecznego w działalności Rodzinnych Domów Dziecka : wybrane aspekty metodyczne

Labor et Educatio 2, 91-103

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

STUDIA

Józefa Matejek

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

**Kompensacja sieroctwa społecznego
w działalności Rodzinnych Domów Dziecka –
wybrane aspekty metodyczne**

**Compensation of the Social Orphanhood by the Family
Orphanage – Selected Methodological Issues**

Wstęp

Rodzina odgrywa ważną rolę w życiu każdego człowieka, a ponieważ jest pierwszym, naturalnym środowiskiem życia, wywiera ogromny wpływ na kształtowanie się cech jednostki niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania w dorosłym życiu. Jest także środowiskiem, które zaspakaja podstawowe potrzeby dziecka, daje poczucie bezpieczeństwa, przynależności i miłości. To w rodzinie tworzą się właściwe relacje emocjonalne, stanowiące podstawę odpowiednich warunków rozwoju i socjalizacji dziecka. Ale obok tego pozytywnego obrazu rodziny w społeczeństwie zawsze funkcjonowały i nadal funkcjonują także rodziny, które nie są w stanie z różnych powodów właściwie zaspokajać potrzeb swoich członków. Pojawiająca się dysfunkcja w rodzinie i towarzyszące jej problemy opiekuńczo-wychowawcze powodują, iż dzieci doświadczają zaniedbania nie tylko w sferze fizycznej, ale także emocjonalnej,

dlatego zjawisko sieroctwa społecznego - osamotnienia dziecka - jest bezpośrednio związane z funkcjonowaniem rodziny. Niestety, pomimo wszelkich działań profilaktycznych i wspierających kierowanych do rodziny biologicznej zdarzają się sytuacje, w których dziecko zostaje umieszczone w środowisku zastępczym, a stan sieroctwa, którego doświadcza wymaga wsparcia poza kręgiem rodzinnym. Sieroctwo dziecka postrzegane jest jako problem społeczny, dlatego wiele uwagi poświęca się na podejmowanie różnorodnych zadań dotyczących jego kompensacji, a najbardziej zbliżoną do rodziny naturalnej formą wychowania są rodzinne formy opieki zastępczej.

Sieroctwo dziecka

Sieroctwo stanowi jedną z podstawowych kwestii w zakresie opieki nad dzieckiem, a zagadnienia dotyczące tego problemu wielokrotnie podejmowane były przez wielu autorów¹ w literaturze pedagogicznej i psychologicznej. Problematyka sieroctwa charakteryzuje się rozbudowanym zakresem znaczeniowym i związana jest z pewnym układem stosunków między rodzicami i dziećmi, któremu towarzyszy określony stan pozbawienia naturalnego środowiska rodziny własnej. Biorąc pod uwagę zjawisko sieroctwa dostrzegamy, iż podlegało ono pewnym przemianom, ponieważ początkowo termin „sierota” określał dzieci pozbawione opieki na skutek śmierci rodziców, natomiast sytuację, w której rodzice nie sprawowali opieki nad dzieckiem – porzucali je, nazywano opuszczeniem. Dlatego w celu rozróżnienia sytuacji losowej dzieci pojęciu sieroctwo towarzyszy przymiotnik „naturalne” bądź „społeczne”. Szyborska „przez sieroctwo naturalne rozumie taką sytuację życiową dziecka (lub też młodego chłopca czy młodej dziewczyny), które utraciło rodziców na

¹ Zob. A. Szyborska, *Sieroctwo społeczne*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1969; S. Kozak, *Sieroctwo społeczne*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1986; J. Maciaszkowa, *W sprawie sieroctwa społecznego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1986 nr 7; I. Obuchowska, *Dziecko zagubione w sieroctwie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1998, nr 5; M. Safjan, *Osamotnione dzieci. Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1983; B. Czeredrecka, *Potrzeby psychiczne sierot społecznych*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988; M. Łopatkowa, *Samotność dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989; M. Kolankiewicz, *Kim są sieroty społeczne*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993 nr 8; I. Wagner, *Sieroctwo społeczne – przyczyny, następstwa, formy kompensacji: studium teoretyczno-badawcze*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Częstochowa 1997; Z. Węgiński, *Opieka nad dzieckiem osieroconym: teoria i praktyka*, Wydawnictwo Akapit, Toruń 2006; T. E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.

skutek ich śmierci. Sierotą naturalnym jest więc każde dziecko, którego rodzice zmarli, pólsierotą zaś to, które posiada tylko jedno z rodziców, a drugie już nie żyje². Podobnie Olearczyk określa sieroctwo naturalne pisząc: „sieroctwo naturalne nazywane także „autentycznym”, rzeczywistym spowodowane jest brakiem biologicznych rodziców na skutek ich śmierci. (...) Sieroctwo naturalne ma charakter trwały, niemożliwe jest przywrócenie dziecku nieżyjących rodziców. Sierotą naturalnym jest więc każde dziecko, którego rodzice nie żyją³. W przytoczonych definicjach sieroctwa naturalnego widzimy jednoznaczność i jasność sytuacji dziecka, które doświadcza takiego stanu. Natomiast sieroctwo społeczne jest terminem niejednoznacznym i - co się z tym wiąże - pojawiają się pewne trudności dotyczące precyzyjnego i wyczerpującego określenia go. Przyczyny sieroctwa społecznego mogą być bardzo różne, np. rozpad rodziny, dysfunkcje i występujące w rodzinie patologie alkoholizm- narkotyki, bieda a także choroby, zarówno fizyczne jak i psychiczne. Dlatego poszczególne sytuacje, w wyniku których dziecko staje się sierotą społeczną, mogą być bardzo zróżnicowane. Stanisław Kozak tak opisuje ten stan „tym dyskusyjnym mianem określamy zjawisko braku opieki rodzicielskiej wynikające głównie z zaburzeń w funkcjonowaniu rodziny: braku troski o dziecko, przestępczości i demoralizacji rodziców, alkoholizmu i poważnych błędów wychowawczych⁴. W niektórych przypadkach dziecko zamieszkuje razem z rodzicami i formalnie jest pod ich opieką, ale z powodu wskazanej demoralizacji lub patologii można je zaliczyć do grona sierot społecznych. Natomiast znacznie częściej doświadczając takiego stanu zostaje umieszczone w środowisku zastępczym rodzinnym lub instytucji opiekuńczo - wychowawczej, a jego kontakty z rodziną są ograniczone i często niesystematyczne. Podobnie S. Badora zwraca uwagę, iż jest to „szczególny psychologiczny i społeczny stan, w jakim znalazło się dziecko, który charakteryzuje się pozbawieniem go opieki rodziców i przejęciem tej opieki przez inne osoby lub instytucje, przy czym kontakt z rodzicami jest niedostateczny lub nie ma go wcale⁵. Rozpatrując kwestię sieroctwa społecznego warto zwrócić uwagę także na towarzyszące tej sytuacji zachwianie poczucia bezpieczeństwa dziecka, utratę więzi emocjonalnych oraz

² A. Szymborska, *Sieroctwo społeczne...*, dz. cyt., s. 13.

³ T. E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu...*, dz. cyt., s. 102.

⁴ S. Kozak, *Sieroctwo społeczne...*, dz. cyt., s. 5.

⁵ S. Badora, *Teoretyczne aspekty sieroctwa i jego opiekuńczej kompensacji*, [w:] *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, red. S. Badora, S. Marzec, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002, s. 72-73.

poczucie osamotnienia i krzywdy tym dotkliwsze, im bardziej radykalne zmiany zaszły w dotychczasowych warunkach życia dziecka.

Pojęcie sieroctwa społecznego funkcjonuje w dwóch znaczeniach – szerokim i wąskim. W wąskim rozumieniu za sieroty społeczne uznaje się dzieci, które są pozbawione naturalnego środowiska rodzinnego, nie podtrzymują z nim jakiegokolwiek kontaktu i znajdują się pod stałą lub okresową opieką poza rodziną własną. Z kolei w szerokim ujęciu za sieroty społeczne uznaje się wszystkie dzieci, które wykazują subiektywne poczucie osamotnienia, chociaż mieszkają ze swoimi rodzicami i pozostają pod ich opieką. Termin „sieroctwo społeczne” bywa używany także jako określenie bardzo subiektywnego stanu psychicznego dziecka – fizyczne potrzeby dziecka są zaspokojone, a mimo to czuje ono odrzucenie emocjonalne, a tym samym ma „poczucie sieroctwa”. Taka sytuacja, będąca emocjonalną reakcją na niezaspokojone przez rodziców potrzeby miłości i psychicznego zrozumienia, określana jest mianem sieroctwa duchowego⁶. Sytuacje osierocenia dziecka różnią się od siebie, jednak jak podkreśla Kelm „stan sieroctwa naturalnego ma charakter trwały. Nie jest możliwe przywrócenie dziecku jego własnych, utraconych rodziców. Stan sieroctwa społecznego ma charakter bardziej dynamiczny, zmienny i nie można wykluczyć szansy całkowitego lub częściowego przywrócenia dziecku jego własnych rodziców. Tylko w naprawdę wyjątkowych sytuacjach sieroctwo społeczne może przybrać charakter trwały, chociaż i takich sytuacji wykluczyć nie można. W obu przypadkach sieroctwa jego skutki mają dla dziecka charakter globalny i obejmują całokształt warunków kształtowania się osobowości dziecka osieroconego i zaspokajania jego potrzeb”⁷.

W sytuacji kiedy dziecko doświadcza sieroctwa konieczne staje się zatem podjęcie różnych form kompensacji tego stanu. Podejmowane działania kompensacyjne koncentrują się wokół celowego organizowania zabiegów mających za zadanie wyrównywanie braków, uzupełnianie lub zastępowanie niekorzystnych czynników występujących w życiu jednostki. W przypadku dziecka doświadczonego sieroctwa zdaniem Maciarz⁸ niezbędna jest kompensacja psychiczna oraz opiekuńczo-wychowawcza. Kompensacja psy-

⁶ Zob. A. Maciarz, *Sieroctwo duchowe dzieci*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1991, nr 6.

⁷ A. Kelm, *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2000, s. 68.

⁸ Zob. A. Maciarz, *Możliwości kompensacji sieroctwa w małym domu dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999, nr 4, s. 17–19.

chiczna sieroctwa to przede wszystkim zaspokojenie potrzeb psychoemocjonalnych (bezpieczeństwa, przynależności, miłości), natomiast kompensacja opiekuńczo-wychowawcza obejmuje wyrównywanie zaniedbań o charakterze socjalizacyjnym, wychowawczym, edukacyjnym i zdrowotnym poprzez działania określane jako opieka kompensacyjna. Także Grudziński podkreśla, że „skutkiem sieroctwa przeciwdziała się podejmując działania kompensacyjne, mające na celu zastąpienie rodziny naturalnej innymi formami zastępczego rodzicielstwa (rodziny adopcyjne i zastępcze), w celu wyrównania opóźnień w rozwoju umysłowym, uczuciowym, społecznym i fizycznym dziecka sierocego”⁹. Wśród sposobów rozwiązywania problemów sieroctwa dzieci na uwagę zasługują szczególnie rodzinne formy opieki zastępczej, które ze względu na charakter swojej działalności i poprzez realizowanie zadań z założenia pełnionych przez rodzinę stanowią najbardziej zbliżone środowisko opiekuńczo-wychowawcze do rodziny naturalnej. Jedną z takich form opieki kompensacyjnej są rodzinne domy dziecka, które poprzez właściwe wypełnianie swoich zadań dla wielu dzieci stanowią prawdziwą szansą na dobre i szczęśliwe dzieciństwo.

Rodzinny dom dziecka

Powstawanie rodzinnych domów dziecka wiąże się z przemianami charakteru potrzeb opiekuńczych zwracających się w kierunku wartości wychowania rodzinnego względem dzieci osieroconych. W naszym kraju za prekursora tej formy opieki uznaje się Jeżewskiego, który opracował koncepcję wychowania dzieci i młodzieży w grupach nazywanych „gniazdami sierocymi”. W 1908 roku Jeżewski utworzył Towarzystwo Gniazd Sierocych, a rok później - pierwsze eksperymentalne gniazdo sieroce w Stanisławczyku pod Przemyślem. Po 1945 roku zmianie uległa polityka państwa nakierowana w stronę centralizacji działań opiekuńczych i likwidacji organizacji społecznych pracujących na rzecz opieki nad dzieckiem, w tym również Towarzystwa Gniazd Sierocych i Wiosek Kościuszkowskich. Dopiero pod koniec lat pięćdziesiątych powrócono do koncepcji Jeżewskiego i zakładanych przez niego placówek stanowiących pierwowzór dzisiejszych rodzinnych domów dziecka i w 1958 roku powstał dom rodziny Zapartów w Świdwinie oraz Dowłaszów w Szczecinie. Kolejne lata przynosiły zmiany w założeniach dotyczących funkcjonowa-

⁹ A. Grudziński., *Sieroctwo społeczne*, [w:] *Pracownik socjalny wobec wyzwań współczesności*, red. T. W. Gierat, E. Kucharska, A. Grudziński, Wydawnictwo „scriptum”, Kraków 2012, s. 379.

nia rodzinnych form opieki nad dzieckiem, co było uwarunkowane zarówno zmieniającą się polityką społeczną państwa, a także ulegającymi zmianie przepisami prawnymi. Obecnie kierunek działania w tym obszarze wyznacza Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku. Zgodnie z ustawą „formami rodzinnej opieki zastępczej są: rodzina zastępcza (spokrewniona, niezawodowa, zawodowa, w tym zawodowa pełniąca funkcje pogotowia rodzinnego i zawodowa specjalistyczna) oraz rodzinny dom dziecka”¹⁰. Prowadzenie rodzinnego domu dziecka zgodnie z artykułem 42 wymienionej ustawy może być powierzone osobom, które:

- „dają rękojmię należytego sprawowania pieczy zastępczej;
- nie są i nie były pozbawione władzy rodzicielskiej, oraz władza rodzicielska nie jest im ograniczona ani zawieszona;
- wypełniają obowiązek alimentacyjny – w przypadku gdy taki obowiązek w stosunku do nich wynika z tytułu egzekucyjnego;
- nie są ograniczone w zdolności do czynności prawnych;
- są zdolne do sprawowania właściwej opieki nad dzieckiem, co zostało potwierdzone zaświadczeniami o braku przeciwwskazań zdrowotnych do pełnienia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka, wystawionymi przez lekarza podstawowej opieki zdrowotnej;
- przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- zapewnią odpowiednie warunki bytowe i mieszkaniowe umożliwiające dziecku zaspokajanie jego indywidualnych potrzeb, w tym: rozwoju emocjonalnego, fizycznego i społecznego, właściwej edukacji i rozwoju zainteresowań, wypoczynku i organizacji czasu wolnego”¹¹.

Zgodnie z założeniami ustawodawcy w rodzinnym domu dziecka, w tym samym czasie, może przebywać łącznie nie więcej niż 8 dzieci oraz osób, które osiągnęły pełnoletność przebywając w pieczy zastępczej. W sytuacji, kiedy zachodzi konieczność umieszczenia w rodzinnym domu dziecka liczego rodzeństwa, istnieje taka możliwość za zgodą prowadzącego rodzinny dom dziecka oraz po uzyskaniu pozytywnej opinii koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej. Okres czasu, w jakim dziecko może przebywać w rodzinnym domu dziecka, jest uzależniony od przyczyn, które spowodowały umieszczenie go w nowym środowisku i w zależności od konkretnej sytuacji może trwać do

¹⁰ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Art. 39, pkt. 1, Dz.U. 2011, nr 149, poz. 887.

¹¹ Tamże, Art. 42.

momentu powrotu do rodziny biologicznej, skierowania do adopcji lub do osiągnięcia przez dziecko pełnoletności. W sytuacji, kiedy dziecko nadal uczy się, wówczas za zgodą osoby prowadzącej rodzinny dom dziecka może w nim pozostać także po uzyskaniu pełnoletności – nie dłużej jednak niż do 25 roku życia. Obowiązek sprawowania opieki nad dzieckiem osoby prowadzące rodzinny dom dziecka podejmują z dniem faktycznego umieszczenia go w środowisku zastępczym na mocy orzeczenia sądu. Według danych Departamentu Polityki Rodzinnej Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w roku 2013 w naszym kraju funkcjonowało 330 rodzinnych domów dziecka w których opieką objętych zostało 2 106 dzieci¹².

Do rodzinnych domów dziecka kierowane są dzieci, których rodzicom została ograniczona lub zawieszona władza rodzicielska bądź też zostały całkowicie pozbawione opieki ze strony rodziców biologicznych. Zamieszkanie w nowym środowisku zawsze jest dla dziecka wydarzeniem trudnym i niejednokrotnie towarzyszą mu stany ambiwalentne, ponieważ z jednej strony dziecko przeżywa tęsknotę za bliskimi, a z drugiej czasem wstydi się za ich zachowanie. Odłączenie dziecka od środowiska rodziny naturalnej może powodować powstawanie u niego wielu silnych emocji między innymi: smutku, poczucia osierocenia i opuszczenia, niepewności wynikającej ze zmiany której doświadcza i lęku przed tym, co nowe i nieznane, zdarza się również że ma poczucie winy za sytuację, której doświadcza. Niejednokrotnie dzieci umieszczane w środowisku opieki zastępczej posiadają znaczne braki w zakresie rozwojowym, wychowawczym i edukacyjnym dlatego przed nowymi opiekunami rysuje się wiele odpowiedzialnych zadań kompensacyjnych w tym zakresie. Działania prowadzone względem dzieci w rodzinnym domu dziecka przybierają zatem bardzo szeroki zasięg i łączą się bezpośrednio z funkcjami jakie spełniają te placówki, a do najważniejszych możemy zaliczyć¹³:

- działania kompensacyjno-wspierające, które mają na celu pomoc dziecku w przeżywaniu oddzielenia od rodziców biologicznych (w przypadku sieroctwa naturalnego wsparcie w okresie żałoby). Najtrudniejszym okresem zarówno dla dzieci, jak i opiekunów, są początki pobytu w nowym środowisku, ponieważ dzieci tęsknią za swoimi biologicznymi ro-

¹² Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Dane statystyczne dotyczące rodzin zastępczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych na koniec 2013*, <http://www.mpips.gov.pl/-/opieka-zastepcza-nad-dzieckiem/-dane-statystyczne> [data dostępu: 29.04.2014].

¹³ Propozycje pracy w zakresie kompensacji sieroctwa dziecka powstały w oparciu o badania prowadzone przez autorkę w środowisku rodzinnego domu dziecka.

dzicami, są nieufne względem nowych opiekunów manifestując to poprzez różne negatywne zachowania zarówno w stosunku do siebie jak również wobec domowników – sytuacje takie wymagają wiele cierpliwości, zrozumienia, troski jak również uwagi i czasu, który należy poświęcić dziecku i jego problemom, towarzysząc mu w ich rozwiązywaniu;

- działania kompensacyjne mające na celu stworzenie prawidłowych warunków bytowych oraz rozwojowych zarówno w sferze rozwoju fizycznego, jak i społecznego dzieci. Biorąc pod uwagę, że większość dzieci kierowanych do opieki zastępczej pochodzi ze środowisk będących źródłem różnego typu patologii społecznych czy też niezaradności życiowej dorosłych, zadania opiekunów zastępczych powinny koncentrować się wokół zabezpieczenia odpowiednich warunków mieszkaniowych dających dziecku poczucie bezpieczeństwa (samodzielne łóżko do spania, miejsce na ubrania i rzeczy osobiste, biurko do odrabiania lekcji itd.), następnie dbałości o racjonalne odżywianie (ciepły posiłek, zróżnicowana i zdrowa dieta), zapewnienie właściwej do pory roku odzieży oraz niezbędnych środków higienicznych, a także niejednokrotnie wyjaśnianie zasad odpowiedniego funkcjonowania społecznego (np. zachowania przy stole, kultury osobistej, poszanowania prywatności, szacunku do siebie i innych, itd.);
- działania, które koncentrują się wokół zabiegów prozdrowotnych i wspierających dziecko w rozwoju dotyczą głównie wyrównywania deficytów rozwojowych, oraz dostępu do świadczeń zdrowotnych poprzez korzystanie ze specjalistycznej pomocy dla dzieci, w tym psychologicznej i rehabilitacyjnej, troska o bezpieczeństwo dziecka oraz ochrona jego zdrowia: wizyty u lekarza pediatry (uzupełnienie kalendarza szczepień, wizyta u okulisty, stomatologa) oraz w przypadku konieczności podjęcie konsultacji i leczenia u odpowiednich specjalistów;
- działania kompensacyjne dotyczące wyrównywania braków edukacyjnych dziecka oraz realizacji obowiązków szkolnych. Dzieci trafiające do rodzinnego domu dziecka mają niejednokrotnie problemy z nauką szkolną, które wynikają między innymi z warunków środowiskowych, w których dziecko wcześniej się wychowywało, braku zainteresowania rodziców biologicznych edukacją dziecka, a także niedostosowaniem do roli ucznia. Wychowankowie prezentują niechęć do nauki, mają niskie aspiracje wynikające z braku wiary w swoje możliwości, a do-

datkowo motywację obniżają niepowodzenia, których doświadczają w szkole oraz problemy z akceptacją w gronie rówieśników. Dlatego konieczna jest diagnoza przeprowadzona w poradni psychologiczno-pedagogicznej, której celem jest wyjaśnienie mechanizmów decydujących o rozwoju, zachowaniu i funkcjonowaniu szkolnym, a także relacjach rodzinnych i rówieśniczych, ponadto badania pedagogiczne oceniające posiadane przez dziecko umiejętności czytania, pisania analizy i syntezy wzrokowo-słuchowej są podstawą do podjęcia zajęć wyrównawczych i reedukacyjnych dostosowanych do indywidualnego rozwoju dziecka (także w razie konieczności konsultacje logopedyczne). W celu osiągnięcia jak najlepszych rezultatów konieczna jest również współpraca zastępczych opiekunów ze środowiskiem szkolnym szczególnie z wychowawcą-pedagogiem a także podejmowanie indywidualnie oraz przy współpracy specjalistów zabiegów stymulujących dziecko we wszystkich sferach rozwojowych;

- działania kompensacyjne, które przybierają formę profilaktyczno-terapeutyczną z uwagi na powstałe zaburzenia w rozwoju osobowości dziecka spowodowane dysfunkcjonalnością rodziny biologicznej – na tym poziomie konieczna jest również pomoc opiekunom zastępczym ze strony specjalistów psychologów i psychoterapeutów;
- działania mające na celu zaspokojenie potrzeb kulturalnych dziecka, a także rozwoju jego zainteresowań i zdolności – zadania opiekunów w rodzinnym domu dziecka dotyczą między innymi właściwego i wartościowego organizowania czasu wolnego poprzez formy czynnego i biernego wypoczynku, rozmowy, spaceru, wspólne oglądanie telewizji, wyjścia do ośrodków kultury i sztuki, wycieczki krajoznawcze oraz inne formy wypoczynku i rekreacji, pozwalające poznawać okolicę i rozwijać horyzonty myślowe. Duże znaczenie w sferze kompensacji braków kulturalno-edukacyjnych odgrywa również rozwój zainteresowań i zdolności dzieci poprzez możliwości udziału w różnorodnych zajęciach dodatkowych o charakterze sportowym, muzycznym, artystycznym, językowym itd. w zależności od indywidualnych predyspozycji i potrzeb;
- działania kompensacyjne o charakterze socjalizacyjnym, ponieważ proces socjalizacji dziecka w rodzinie odbywa się między innymi poprzez naśladowanie postępowania dorosłych, wykonywanie obowiązków oraz podejmowanych działań przez rodziców, dlatego analogiczne w śro-

dowisku rodzinnego domu dziecka zadania te wiążą się również z codzienną organizacją życia rodziny. Dzieci powinny brać czynny udział w wykonywaniu codziennych prac domowych, przygotowywaniu posiłków, pracach porządkowych realizując przydzielone zadania stosownie do wieku i możliwości oraz odpowiedzialności za ich wykonanie. Kompensacja w tym obszarze jest trudnym i długotrwałym czasem pracy z dzieckiem, wymagającym wiele uwagi, troski, zaangażowania i zrozumienia ze względu na brak właściwych wzorów w tym zakresie i niejednokrotnie eliminację posiadanych przez dziecko złych przyzwyczajzeń oraz nawyków;

- kompensacja dotyka także sfery emocjonalnej – a zwłaszcza relacji dziecka z opiekunami oraz sposobu traktowania go z poczuciem godności i wartości osobowej. Dużego znaczenia nabierają więzi emocjonalne powstające między opiekunami a wychowankami, a także właściwe relacje z pozostałymi domownikami. Opiekunowie zastępczy stają się wzorem do naśladowania i autorytetem dla swoich podopiecznych i to oni niejednokrotnie wiele wysiłku muszą włożyć w to, by odbudować bardzo niskie poczucie wartości i brak wiary w siebie i swoje możliwości nowoprzybyłych do domu dzieci. Relacje, jakie powstają w rodzinnym domu dziecka, powinny opierać się na poszanowaniu praw dzieci i wzajemnym szacunku, a także poczuciu bezpieczeństwa i przynależności emocjonalnej, (nie można jednocześnie zapominać budując relacje rodzinne z dzieckiem o tożsamości dziecka – jego rodzinie biologicznej i właściwym stosunku do niej zarówno dziecka jak i opiekunów zastępczych). Właściwa realizacja tego zadania jeszcze bardziej przybliży rodzinny dom dziecka do prawidłowo funkcjonującej rodziny naturalnej.

Podjęmowane działania kompensacyjne – ich intensywność oraz czas trwania – uzależnione są także od wielu indywidualnych czynników, między innymi: wieku dziecka w jakim zostaje umieszczone w nowym środowisku, doświadczonych przez niego traum psychicznych i fizycznych, stanu emocjonalnego, czasu potrzebnego do zaklimatyzowania się w nowym miejscu, a także częstotliwości i jakości kontaktów utrzymywanych z rodziną biologiczną. Należy także brać pod uwagę inne dodatkowe elementy zarówno z historii życia dziecka i jego rodziny, a także kontaktów z rówieśnikami w szkole jak również poza nią. Aby podejmowane działania przebiegały w sposób najbardziej optymalny dla dzieci osoby prowadzące rodzinny dom dziecka są zob-

wiązanie do systematycznego podnoszenia swoich kwalifikacji, w szczególności przez udział w szkoleniach i warsztatach, ponadto w celu rozwiązywania różnorodnych problemów współpracują z wieloma instytucjami i osobami np. ośrodkami adopcyjnymi, koordynatorem pieczy zastępczej i organizatorem rodzinnej pieczy zastępczej a także w zależności od potrzeby z powiatowym centrum pomocy rodzinie, ośrodkami pomocy społecznej, szkołami, sądami rodzinnymi, kuratorami i wolontariuszami.

Podsumowanie

Sieroctwo dziecka to zjawisko niepokojące ze względu na zakres występowania, różnorodne formy oraz trudności diagnozowania sytuacji, które je wywołują. Podejmowane sposoby wsparcia – kompensacji wpisują się w funkcjonowanie różnorodnych instytucji sektora pomocowego oraz działania osób, którym nie jest obojętny los dzieci krzywdzonych i opuszczonych. Kompensacja sieroctwa dziecka bez wątplenia jest procesem trudnym, lecz nie niemożliwym, czego dowodem są działania podejmowane w ramach funkcjonowania rodzinnych domów dziecka. Dzieci umieszczone w tej formie opieki wymagają kompleksowego wsparcia, zarówno w sferze emocjonalnej, jak i opiekuńczo-wychowawczej, oraz zaspokojenia indywidualnych potrzeb. Odbywa się to przez wskazane wcześniej działania, a także poprzez przebywanie razem, rozmowę, dobry przykład, jak również poczucie bezpieczeństwa i świadomość, że dziecko może zawsze liczyć na pomoc i wsparcie dorosłej osoby. Niejednokrotnie najtrudniejszym działaniem jest uświadomienie dziecku, że to, czego doświadczyło w rodzinie naturalnej, nie jest jego winą, że jest osobą wartościową, która zasługuje na szczęście i miłość, a także pokonanie pewnych uprzedzeń i stereotypów związanych z sieroctwem społecznym, często krzywdzących dziecko i rodzinę. Dlatego potrzebna jest w tym względzie duża świadomość i znajomość problematyki dotyczącej sieroctwa, jego skutków i form przeciwdziałania przez osoby, które mają bezpośredni kontakt z dzieckiem i nową rodziną. Warto pamiętać także, że rodzinne domy dziecka dają szansę dzieciom na poznanie zasad prawidłowo funkcjonującej rodziny, tak, aby w przyszłości korzystając z dobrych wzorów mogły budować własny szczęśliwy dom.

Abstract: The situation in which there are problems with the proper fulfillment of both care-related and parental duties towards the children within a family can be in some cases referred to as social orphanhood, which is a major problem that affects children. One of the forms of compensating for social orphanhood is placing a child in a foster care, whose specific type is a family-based foster care. By providing individual care and protection to the children who cannot be brought up in their natural families and through proper family functioning family foster homes are intended to assure child's proper physical, mental and social development, as well as to increase his or her chances of having a happy and carefree childhood.

Keywords: orphanhood, compensation, family foster home, care

Literatura przedmiotu:

- Badora S., *Teoretyczne aspekty sieroctwa i jego opiekuńczej kompensacji*, [w:] *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, red. S. Badora, S. Marzec, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.
- Brażel J., *Wychowanie w rodzinie niepełnej*, Wydawnictwo WSP, Opole 1990.
- Czeredreka B., *Potrzeby psychiczne sierot społecznych*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988.
- Grudziński A., *Sieroctwo społeczne*, [w:] *Pracownik socjalny wobec wyzwań współczesności*, red. T. W. Gierat, E. Kucharska, A. Grudziński, Wydawnictwo „scriptum”, Kraków 2012.
- Kelm A., *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak” Warszawa 2000.
- Kolankiewicz M., *Kim są sieroty społeczne*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993 nr 8.
- Kozak S., *Sieroctwo społeczne*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1986.
- Łopatkowa M., *Samotność dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989.
- Maciaszkowa J., *W sprawie sieroctwa społecznego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1986, nr 7.
- Maciarz A., *Możliwości kompensacji sieroctwa w małym domu dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999 nr 4.
- Maciarz A., *Sieroctwo duchowe dzieci*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1991, nr 6.
- Matejek J., *Proces socjalizacji dziecka w środowisku rodziny zastępczej*, [w:] *Dziecko i jego socjalizacja w rodzinie, szkole i środowisku lokalnym*, red. B. Matyjas, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2013.

- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Dane statystyczne dotyczące rodzin zastępczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych na koniec 2013*, [http://www.mpips.gov.pl/-/opieka zastępcza nad dzieckiem/-dane statystyczne](http://www.mpips.gov.pl/-/opieka-zastepcza-nad-dzieckiem/-dane-statystyczne) [data dostępu: 29.04.2014].
- Obuchowska I., *Dziecko zagubione w sieroctwie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1998, nr 5.
- Olearczyk T. E., *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej Rodziny*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- Safjan M., *Osamotnione dzieci. Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1983.
- Sendyk M., *Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, Oficyna Wydawnictwo Impuls, Kraków 2001.
- Szyborska A., *Sieroctwo społeczne*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969.
- Wagner I., *Sieroctwo społeczne – przyczyny, następstwa, formy kompensacji: studium teoretyczno-badawcze*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Częstochowa 1997.
- Węgierski Z., *Opieka nad dzieckiem osieroconym: teoria i praktyka*. Wydawnictwo Akapit, Toruń 2006.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz.U. 2011 Nr 149 poz. 887.